

הרב עזריה אריאל

ההזאה על טמא מת - האם רק באזוב או גם בעץ ארז ושני תולעת

נאמר בתורה על עשיית הפרה (במדבר יט, ו): 'ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת והשליך אל תוך שרפת הפרה'. לגבי ההזאה על טמא המת נאמר (שם, יח): 'ולקח אזוב וטבל במים איש טהור והזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם'. בפשוטות, להזאה על הטמא די באזוב בלבד, בלי עץ ארז ושני תולעת. וכך פוסק הרמב"ם (הל' פרה אדומה פי"א הי"א):

כיצד מטהרין טמא מת במי נדה? לוקח אדם טהור שלשה קלחין של אזוב ואוגדן אגודה אחת, ובכל בד ובד גבעול אחד, וטובל ראשי גבעולין במי נדה שבכלי. אולם מצינו שיטת ראשונים הסוברת שגם בהזאה על הטמא יש ארז ושני תולעת, ויש לברר את מקורה ואת ההכרעה בשאלה זו. אגב כך יתברר גם מספר גבעולי האזוב בעשיית הפרה.

א. הספרי ופירושו

ב'ספרי' חוקת פיסקא קכד, על הפסוק 'ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת והשליך אל תוך שרפת הפרה', נאמר:

ולקח הכהן, נאמרה כאן לקיחה ונאמרה להלן לקיחה. מה לקיחה האמורה להלן - שלשה, אף לקיחה האמורה כאן - שלשה. וכן שם פיסקא קכט, על הפסוק 'ולקח אזוב וטבל במים' נאמר: ולקח, נאמרה כאן לקיחה ונאמרה להלן לקיחה, מה לקיחה האמורה להלן שלשה, אף לקיחה האמורה כאן שלשה.

רוב הראשונים פירשו שזוהי גזירה שווה מ'ולקחתם אגודת אזוב' בפסח מצרים (שמות יב, כב), שכשם ששם האזוב באגודה, שלושה גבעולים, כך גם באזוב בפרה.¹ לפי פירוש זה יוצא לכאורה שגם בעשיית הפרה האזוב צריך להיות שלושה גבעולים באגודה.² אך

1. כך בפירוש המשנה לרמב"ם, פרה פי"א מ"ט וברע"ב, שם; וכן תוס' בסוכה יג ע"א ד"ה מצות אזוב.
2. וכך כתב בפירוש המיוחס לראב"ד על הספרי: 'נאמר כאן לקיחה - נראה דקאי ולקחתם אגודת אזוב, אין אגודה פחות משלושה, אף כאן שלושה מהאזוב. ושמה גם מעץ ארז בעי שלושה, והכי תנן במסכת פרה מצות אזוב שלושה קלחים ובהן שלושה גבעולין. ושמה לעניין אזוב בלחוד הוא דבעי שלושה, אבל לגבי ארז, כיון דכתיב ביה עץ לא בעי אלא אחד והיינו דקא מסיים: בקעת של ארז.'

במשנה הוזכר הדבר רק בפ"א מ"ט, בהלכות ההזאה, וכן ברמב"ם (פ"א הי"א הנ"ל), ותמהו על כך בפירוש הספרי לרבי אליעזר נחום³ וב'עמק הנצי"ב'.⁴ אולם ב'זרע אברהם' פירש שלענין שריפת הפרה הגזירה שווה מפסח מצרים אינה מלמדת על מספר גבעולי האזוב אלא רק שלכתחילה יש לכרוך את עץ הארז והאזוב ושני התולעת כאגודה אחת. פירוש אחר כיוצא בו: הגזירה שווה אינה מפסח מצרים אלא ממצורע, שכשם שבו עץ הארז והאזוב ושני התולעת כרוכים זה בזה, כך גם בשריפת הפרה.⁵ ב'לקוט שמעוני' (רמז תשסא) קיימת גרסה אחרת בפיסקא קכד: 'מה לקיחה האמורה כאן שלושה'. ב'עמק הנצי"ב'⁶ צידד בגרסה זו ופירש שכשם שבעשיית הפרה יש שלושה מינים, עץ ארז ואזוב ושני תולעת, כך גם בטהרת הטמא צריך שלושה, אזוב בלבד שיש בו שלושה גבעולים.⁷ לפי פירוש זה לא התחדש בגזירה שווה זו שום דין בעשיית הפרה אלא בהזאה. המסקנה אפוא מפירושים אלו היא שבעשיית הפרה יש אזוב אחד עם עץ ארז ושני תולעת, ואילו בהזאה שלושה אזובים בלי ארז ושני תולעת.

ב. רבנו הלל: גם בהזאה צריך ארז ושני תולעת

רבנו הלל, שגרס אף הוא כ'לקוט שמעוני' 'מה כאן שלושה', מפרש את הדרשה באופן מחודש, שגם בטהרת טמא מת יש צורך בעץ ארז ושני תולעת בנוסף לאזוב, וזו לשונו: מה לקיחה האמורה כאן שלושה, דהיינו עץ ארז ואזוב ושני תולעת, אף לקיחה האמורה להלן גבי הזאה, אע"ג דלא כתיב אלא אזוב - שלושה מינין לוקח באגודה, דהיינו עץ ארז ואזוב ושני תולעת, ומזה. וכן בפיסקא קכט: 'אע"ג דלא כתיב אלא ולקח אזוב, לוקח נמי עץ ארז ושני תולעת בהדיה'. כך נראה גם מאחד המדרשים המאוחרים, מדרש 'פתרון תורה' (חוקת, עמ' 177): מעשה שאל הדרינוס שחיק עצמות את רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו: מה עיסקה של פרה הזו שאתם אומרים: מביאין עץ ארז ואזוב ומים ומזין על הטמא ואומרים הרי הוא טהור... אך במקבילות הקדומות יותר למעשה זה (כגון בתנחומא חוקת כו, ועוד) משפט זה חסר.⁸ ייתכן להבין כך גם מהפסיקתא זוטרתא:

3. פירוש הספרי לר' אליעזר נחום, עמ' קצ.
4. עמק הנצי"ב, חוקת עמ' קנב. הנצי"ב מציין שגם במסכת נגעים, שקדמה לפרה, לא הוזכר דין אגודת אזוב.
5. ר' אליעזר נחום, וכן מסקנת הספרי דבי רב, עמ' קצד; וביאר שלגבי 'ולקח אזוב' בהזאה הגז"ש היא אכן מפסח מצרים, כפירוש הראשונים, מפני שהיא דומה לפסח מצרים שאין בו אלא אזוב, ואילו בעשיית הפרה הגז"ש היא למצורע.
6. עמק הנצי"ב, שם, וכן במרומי שדה סוכה שם.
7. וכן פירשה בשפת אמת, סוכה יג ע"א.
8. עי' גם בפני יהושע סוכה יג ע"א, שכתב שבאגודת האזוב שבפרה יש חמישה: שלושה קלחי אזוב ועץ ארז ושני תולעת, ונראה שהבין שגם בהזאה יש ארז ושני תולעת, ותמה עליו בערוך לנר שם, ובתורה שלמה (מילואים לפרשת בא, עמ' קמט-קנ) ביאר את הפני יהושע על פי שיטת רבנו הלל.

נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה, ולקח אזוב וטבל במים. מה כאן שלשה, ארז ואזוב ושני תולעת, אף לכולם שלשה בשעת הזייה... ומשמע לכאורה כרבנו הלל. אך הנצי"ב (על הספרי שם) הגיה בו: 'להלן' במקום 'לכולם', ופירש כשיטתו לעיל, שהגזירה שווה מלמדת רק שהאזוב בהזיה כפול שלושה. וראיה להגהתו מהמשך הפסיקתא: 'מן הארז ועד האזוב למה ליה? אלא לטהרת המצורה ולשרפת פרה', ומשמע שבהזאה אין הארז משמש.

ג. שיטת הראב"ד

ב'הגהות וביאורים' על הספרי פסקא קכד⁹ כתוב: 'ומה שפירש הראב"ד ז"ל שההזאה צריכה עץ ארז ואזוב ושני תולעת - תימא גדול'. לכאורה מצאנו חבר לרבנו הלל בשיטה מחודשת זו, וכפי שכתב הר"ש קולידיצקי בהערותיו 'ענף הלל' (הערה עו): 'עין ב'הגהות וביאורים' שגם הראב"ד פירש כן'.

אולם הדברים אינם מדויקים. ב'הגהות וביאורים' מאת ר' סולימאן מופיעות מובאות רבות בשם הראב"ד. רבי דוד פארדו, שבפירושו לספרי 'ספרי דבי רב' הרבה להביא מדברי ר' סולימאן ולדון בדבריו, הסיק¹⁰ שר' סולימאן ייחס בטעות את פירוש רבנו הלל שבידו לראב"ד. הדבר מוכח ממקומות רבים שבהם העתיק את לשון רבנו הלל באריכות מילה במילה וכתבם בשם הראב"ד, ועמד על כך הר"ש קולידיצקי עצמו במבוא לפירוש רבנו הלל (אות ב). אם כן אין כאן שני ראשונים בשיטה זו אלא רבנו הלל בלבד. אלא שמסקנה זו התחדשה לר"ד פארדו רק לקראת סיום פירושו לספרי, אחרי עשרות מקומות שבהם קיבל כפשוטם את דברי ר' סולימאן בשם הראב"ד.¹¹ גם בעניינינו סבר ר"ד פארדו וקיבל שזו דעת הראב"ד,¹² אך כתב שהראב"ד חזר בו, על פי שתיקתו בהלכות פרה אדומה פ"א ה"א. ויש להוסיף, שגם בכמה מהשגות הראב"ד הזכיר את האזוב בלבד (פ"ו ה"ב; פ"י ה"ח; והל' מקוואות פ"א ה"ו). ברם, על פי מסקנתו הברורה של הר"ד פארדו ברור שאין כאן חזרה, והראב"ד מעולם לא סבר כך.¹³

9. בהגהות וביאורים על הספרי פסקא קכד, מאת רבי סולימאן ן' אוחנה; נדפסו בשולי הגיליון עם פירוש רבנו הלל.
10. ספרי דבי רב, פרשת שופטים עמ' ססד ופרשת כי תצא עמ' מח.
11. ראה במבוא הנ"ל, ובספרי דבי רב, ס' שלח עמ' נה: 'ורבינו הלל כתב כדברי הראב"ד ככתבם וכלשונם בלי שום שינוי, אות באות תיבה בתיבה'; פנחס עמ' שא: 'וכדבריו מצאתי שכתב רבנו הלל ושני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, ועוד כיו"ב.
12. ספרי דבי רב, חוקת, עמ' קצה.
13. ראה גם בפירוש המיוחס לראב"ד הנ"ל הערה 2, שפירש את הספרי באופן אחר, אלא שלאמיתו של דבר קרוב לוודאי שגם פירוש זה אינו לראב"ד כלל. החיד"א, שם הגדולים, ערך ספרי, ציין שראה פירוש של הראב"ד על הספרי, ומציטוטיו ממנו במקומות שונים (כגון בברכי יוסף או"ח ס' תפט ושו"ת חיים שאל ח"א ס' טט, עט, פ ומקורות נוספים, הובאו במבוא למיוחס לראב"ד במהדו' מכון סופרים) מתברר שכוונתו לפירוש זה. יש להעיר, שבניגוד לכתוב במבוא הנ"ל שהחיד"א כתב זאת 'בברירות', בשלושת המקומות הנ"ל בשו"ת חיים שאל כתב רק: 'מיוחס להראב"ד'. ברם, דברי החיד"א מוקשים, כפי שכתב מנחם כהנא (ספר הזכרון לרב יצחק נסים זצ"ל, ח"ב עמ' צט), מאחר שיש

ד. ראיות נגד שיטת רבנו הלל

א. הראיה הגדולה ביותר היא מכך שבמסכת פרה לא הוזכר הדבר כלל. כך, למשל, בפ"א מ"ח: 'אזוב שהיזה בו כשר לטהר בו את המצורע' לא הוזכר מה הדין בארז כיוצא בו,¹⁴ וכן בהלכות נוספות על האזוב בפרקים יא-יב במשנה ובתוספתא.

ב. בפ"ב מ"א: 'האזוב הקצר מספקו בחוט ובכוש וטובל ומעלה ואוחז באזוב ומזה'. אם האזוב מחובר לארז מדוע יהיה קצר, ולמה צריך לספקו בחוט ובכוש? וגם אם נאמר שהארז אינו צריך להיות אמה כבנגעים,¹⁵ הרי מן הסתם בדרך כלל הארז ארוך מהאזוב. ועוד: מ'מספקו בחוט' משמע שאין בו חוט אחר, תולעת השני.

ג. בפ"ב מ"ב: 'היזה, ספק מן החוט ספק מן הכוש ספק מן הגבעול, הזייתו פסולה'. גם כאן מוכח שאין חוט במצוותו.

ד. עוד שם: 'מי חטאת שנתמעטו טובל אפילו ראשי גבעולין ומזה בלבד שלא יספג, ולא הוזכרה טבילת הארז והצמר. ובמ"ה: 'כמה יהא במים ויהיה בהם כדי הזייה? כדי שיטביל ראשי גבעולין ויזה. רבי יהודה אומר: רואים אותם כאילו הן על אזוב של נחשת, ולא הוזכרו הארז והצמר. אין זו השמטה גרידא, שהרי בהגדרת שיעור המים חיוני להתחשב בהם אילו היה צריך לטבול גם אותם, ובפרט תולעת השני, שבוודאי סופגת יותר מים מאשר האזוב.

ה. בגמרא יומא מא ע"ב-מב ע"א נאמר:¹⁶

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: שלש לשונות שמעתי, אחת של פרה, ואחת של שעיר המשתלח, ואחת של מצורע. אחת משקל עשרה זוז, ואחת משקל שני

בפירוש זה דיון על השגת הראב"ד וכן על הסמ"ג שמאוחר לראב"ד (ספרי כי תצא, פיסקא רכט. במהדו' מכון סופרים עמ' תקכד הוכנס הקטע המוקשה בסוגריים והעירו בפשטות: 'קטע זה היה בגליון ובהעתקות נכנס להכת"י, בסגנון שיוצר את הרושם שכביכול ראו זאת בעיניהם בכתב היד, אך במבוא כתבו רק ש'לפי הבנת החיד"א צריך לומר פשוט שדבר זה היה רשום מקודם בגליון וכו').

אציין עוד כמה אי התאמות בין פירוש זה לבין שיטות הראב"ד בעניינים שונים: א. בעניין 'חרב הרי הוא כחלל' לראב"ד שיטה עקבית (בהל' טו"מ פ"ה ה"ג ונזירות פ"ז ה"ח וחידושו ללבא קמא ב ע"א וע"ז לו ע"ב), לפיה מדרשי ההלכה בעניין זה נאמרו על טומאה בחיבורין דווקא (הרחבנו על כך במאמר על 'חרב כחלל', מעלין בקודש טו, עמ' 152-154). זאת בניגוד לכתוב בפירוש זה על הספרי חוקת, עמ' רכד, שהולך בדרך שאר הראשונים. ב. בפירוש הראב"ד, בעדויות פ"ה מ"ו, פירש את הספרי נשא פיסקא ז, והדברים סותרים לפירוש זה, עמ' יז-יח. ג. בעניין מספר חוטי התכלת בציצית, בפירוש זה (ספרי שלח פיסקא קטו, עמ' קעא) נוקט כתוס', ארבעה של תכלת וארבעה לבן, בניגוד לראב"ד בהל' ציצית פ"א ה"ו.

עוד יש לציין ללשונו של רבי דוד ב"ר שמואל כוכבי, שחי בפרובנס בתחילת האלף השישי, בהקדמתו לספר הבתים (מהדו' הרש"ר עמ' 72): "ובימים ההם הופיע בעיר לונגיל אור בהיר, הוא הרב הגדול רבנו אברהם ב"ר דוד מפושקירר, היה חכם גדול בקי בשני התלמודים ובתוספתא ובספרא וספרי, ופרש רוב התלמוד וחבר ג"כ פירוש תורת כהנים וכתב עניינים רבים על דברי המפרשים והגאונים לבאר ולצרף דבריהם". ברור מלשונו שלא הכיר פירוש של הראב"ד לספרי. הדברים עולים בקנה אחד עם דברי כהנא (שם, עמ' קטז) שאין כל ראייה מבוססת שהראב"ד חיבר פירוש על הספרי.

14. על הארז בשריפת הפרה אין מקום לדון, שהרי נשרף וכלה, אך על הארז בהזאה, אם ישנו, ראוי לדון.

15. עי' נגעים פ"ד מ"ו ובראב"ד על הספרא מצורע פרשתא א, ג, ואכמ"ל.

16. ומקבילה בירושלמי, יומא פ"ד ה"ב ושקלים פ"ד ה"ב.

סלעים, ואחת משקל שקל, ואין לי לפרש. כי אתא רבין פירשה משמיה דרבי יונתן: של פרה - משקל עשרה זוז, ושל שעיר המשתלח - משקל שני סלעים, ושל מצורע - משקל שקל...

לא הוזכרה כאן לשון של זהורית להזאה על טמא מת, ומכאן שלא הייתה. ואין לומר ש'של פרה' כולל גם את ההזאה, שהרי הטעם למשקלה הגדול של הלשון בפרה הוא הצורך להכביד אותה כדי שתיפול לשריפה, כמבואר בגמרא שם, וטעם זה אינו שייך בהזאה על הטמא.

ו. מפורש בשמות רבה (פרשה יז, א):

אתה מוצא שצוה הקדוש ברוך הוא מן האילנות לעשות מהן מצוות: בפרה אדומה צוה להשליך בשריפתה **עץ ארז ואזוב**, והזאת מי נדה צוה לעשות **באזוב**, וטהרת המצורע צוה לעשות **בעץ ארז ואזוב**.¹⁷

ז. במדרש תהלים (מזמור נא):

כל מי שעובר עבירה כאילו מיטמא בנפש מת, ואין מזין עליו אלא באזוב, ואף דוד אמר כן 'תחטאני באזוב ואטהר'.

סיכום

בתיאור טהרת טמא מת בתורה ובמשנה הוזכר האזוב בלבד, בלי עץ ארז ושני תולעת, וזוהי הדעה המקובלת במפרשים. רבנו הלל, על פי גרסתו בספרי, פירש שבהזאה יש גם עץ ארז ושני תולעת כמו בשריפת הפרה, וכך נראה גם במדרש 'פתרון תורה'. ברם, ישנן ראיות רבות נגד שיטה זו.

על פי פירוש אחר לספרי בעשיית הפרה יש צורך באגודת אזוב כמו בהזאה, אך מסתימת המשנה ורוב הראשונים מבואר שדי בגבעול אחד.

17. אך יש לציין שמדרש שמות רבה מאוחר, וקדמוני הראשונים לא ראוהו, עיי' במבוא למדרש רבה מאת המהר"ץ חיות, ובמנוחת שלום מאת הרב סופר, ח"ד סי' ג.